

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 137, GOD. VII, BEOGRAD, UTORAK, 16. JUL 2013.

Redakcija: Miloš Živanović, Saša Ilić, Tomislav Marković, Saša Čirić; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 20. avgusta

MIXER

Piše: Gjorgje Bozhoviq

POTKROVLJENJE SRPSKE BALVAN-GARDE

Gojko Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde: kontekstualna čitanja [knjiga prva]*, Institut za književnost i umetnost, Čigoja štampa, 2005.

TEŠIĆEV ORG(IJ)ANON

„Ogrezla nam je kultura u tradicionalizmu. Valjda tako mora da bude.“ (135) Pomalo autoironično, s podtonom iz kojega progovara sveznajući akademski nacionalni dušebrižnik, ovim riječima Gojko Tešić, profesor književnosti na Filozofskom fakultetu u Novome Sadu i višedecenijski suradnik na projektima istraživanja avangarde u jugoslavenskoj književnosti, počinje esej „Antiskerličevski duh Stanislava Vinavera“, uvršten u prvu od dvije knjige eseja o avangardi — *Otkrovenje srpske avangarde: kontekstualna čitanja* — uz Vinaverov izvorni tekst „Moderna jugoslovenska književnost“ iz 1921. godine.

Pošto „tako mora da bude“, i Tešić svoje bavljenje avangardnim pokretima u srpskoj književnosti usmjerava prema, kao što to sâm naziva, „tradiciji avangarde ili avangardi kao tradiciji“. Polazeći od teze kako se, dakle, o toj tradiciji „danas i ovdje može i mora govoriti“, Tešić ju zasniva na dvama postulatima: prvo, avangardni stvaraoči upostavili su nov sistem vrijednosti u srpskoj književnosti između svjetskih ratova, čime sami stvaraju i tradiciju avangarde; i drugo, nova čitanja avangarde nakon Drugog svjetskog rata inspirišu i nove književne pokrete tokom pedesetih, sedamdesetih i osamdesetih, a što otvara mogućnost govora i o „avangardi kao tradiciji“. Tako u startu postavivši avangardu, kao pojam čije je, po definiciji, ključno i osnovno temeljno obilježje radikalni otklon od tradicije i otpor svakoj vrsti tradicionalizma ili konstruiranja tradicije u stvaralačkoj praksi, — u konceptualnu vezu s njoj oprečnom tradicijom i tradicionalizmom, Tešić za posljedicu već na početku upada u ono za što i sam priznaje da je „pomalo paradoksalno“, tj. najbanalniji moguć logički paradoks — postojanje „avangarde unutar avangarde“.

No, kada je uopšte o osnovnim definicijama pojmova riječ, na problem s baratanjem njima naići ćemo i ranije, već u prvoj rečenici „Uvodnih napomena: uz tekstove u kontekstu ili avangarda kao tradicija“, nekoj vrsti predgovora, gdje se ovako pokušava definisati avangardu:

„AVANGARDA — stilska formacija sa osnovnim predznakom radikalnog poetsko/poetičkog prevrata, preloma, obračuna i raskida s tradicijom 'pevanja i mišljenja'; ili: serija -izama unutar najšire shvaćenog stvaralačkog projekta/pokreta koji je u englesko/američkoj književnoistorijskoj tradiciji imenovan pojmom modernizam...“

Osim prihvaćanja Flakerovog pojma *stilske formacije* u definiciji avangarde — mada će od njega kasnije, nekamo usput, i odstati — čini se kao da Tešić ni u prvoj rečenici predgovora svojoj zbirci eseja, gdje i deklarativno kani definisati predmet istraživanja, nije sasvim siguran što bi to avangarda trebala biti. Je

li avangarda „stilska formacija sa osnovnim predznakom...“, ili je pak „serija -izama“ (kakav je međusobni odnos književnih „-izama“ u jednoj „seriji“; ili: što u književnosti označava pseudotermin „serija“, tj. „serija -izama“?); je li ona, zatim, „stvaralački projekat“, ili je „pokret“ (ili pak „projekat/pokret“ kao semantička složenica?); te kakve su njene veze s time što se „u englesko/američkoj književnoistorijskoj tradiciji“ imenuje „pojmom modernizam“; i konačno, što bi trotačka na kraju nečega što kani biti *definicijom* (sic!) trebala signalizirati (nedorečenost? stav autora prema pojmu ili prema definiciji? nedostatnost?); — iz ovoga nije lahko razlučiti.

Konfuzija, dodatno pojačana dekadentnom sintaksom, već na početku Tešićeve knjige „poprima neslućene razmere“. U toj konfuziji, autora kao da i gotovo plastično vidimo kako između redova donquixoteovski vodi pravu bitku s terminima i pokušajima definisanja avangarde; on se isprva dvojio između autoriteta (Flaker, Marino, Petković; Bradbury, Pantić), zatim panično ukazuje na „terminološku i književnoistorijsku zbrku“, te i polemiše sa njemu znanim džinovima-vjetrenjačama, zgranut nad — „po nekima“ — svrstavanjem „svega toga“ pod ekspresionizam, zgrožen nad — „u novijim istraživanjima“ — „nasilnim uključenjem“ i socijalne literature „u avangardne tendencije“; i ovdje ostajući bez teksta.

U ovoj konfuznoj *borbi s vjetrenjačama*, panici i polemici oko definisanja avangarde, Tešić propušta uočiti, upravo, ono u čemu i jest uzrok čitave furtutme: *avangardu se ne može definisati*. Avangardno jeste ono što, upravo, po sebi izmiče takvoj *tradicionalnoj* definiciji. Ono može biti i „projekat“ i „pokret“, i „podređeno“ i „nadređeno“, a svakako i ono „pomalo paradoksalno“: avangardno „unutar“ avangardnog; — jer, svaka revolucija kao otklon od bilo koga kanona, svaki takav radikalni raskid s bilo

kakvom praksom, tradicijom i normom, zbog čega i izmiče mogućnosti definisanja u „starim“ terminima, upravo to jeste avangardno. Zato ćemo uvijek, pokušamo li ovako *definisati* avangardu kao Tešić, završiti u bunilu.

Slično će proći i u svojoj tezi o „tradiciji avangarde ili avangardi kao tradiciji“. Pitanje odnosa modernizma uopšte i avangarde s tradicijom jeste zanimljivo i, u književnoistorijskom i teorijskom smislu, sasvim legitimno pitanje; još je pak zanimljivije i pitanje formira li se nekakva tradicija i unutar same avangarde. Opservacije na kojima Tešić zasniva tu hipotezu — ona o uspostavljanju novoga sistema vrijednosti, te ona o avangardnom naslijeđu u srpskoj odnosno jugoslavenskoj književnosti XX vijeka — također su legitimno polazište za promišljanje ovih pitanja. Međutim, pokušati definisati nešto što po prirodi izmiče definisanju u tradicionalnim konceptima, pa još to spojiti s onime sa čime je po

uz podršku

MIXER

Gjorgje Bozhoviq: Potkrovljenje srpske balvan-garde

antiCEMENT

Aleksandar Pavlović: Morfologija srpske bajke

ARMATURA

Dinko Gruhonjić: Postoji li medijska alternativa u Srbiji?

VREME SMRTI I RAZONODE

Alen Alenijević Elijevsky: Prvi put s ocem na liniju

BLOK BR. V

Wostok: Unutrašnja kiša...

samoj toj definiciji nespojivo, izuzetno je opasan i sklizak potez ukoliko autor nije opremljen prije svega izuzetno jakom *teorijskom pozadinom* s kojom će tim pitanjima pristupiti, a zatim i nadasve britkim, besprijeekornim *analitičkim* aparatom kojime im misli pristupiti. A to ovaj autor, kako ćemo vidjeti ispod — nije.

Tako, primjera radi, u pomenutome eseju uz Vinaverov tekst „Moderna jugoslovenska književnost“, Tešić izdvaja „antiskerličevski duh“, odnosno „antiracionalizam“ u Vinavera, kao okosnicu, „poetičku dominantu“ njegove „kritičke misli“; te postojanjem takve jedne „precizno i konkretno“ promišljene i proklamovane *poetike* u Vinaverovu avangardnom pristupu književnosti opravdava i hipotezu kako avangarda ima i svoju *tradiciju*; kao da puko postojanje poetičke dominante, ili pak svako eksplicitno formuliranje *poetike*, ujedno znači i postojanje književne *tradicije*; ili kao da sama Vinaverova *vremenska* „dominanta“ (u ovome iz 1921, „i u njegovim kasnijim člancima“) znači i formiranje jedne tradicije:

„Ovaj Vinaverov tekst je bitan ne samo za razumevanje autorove poetike već i za viđenje novih, avangardnih tendencija u srpskoj književ-

nosti i njihovu odbranu od konzervativne kritičke misli koja nije birala sredstva u nasrtaju na nove vrednosti. Istovremeno, Vinaver je ovim tekstom preciznije i konkretnije definisao svoj antiskerličevski duh, svoj antiracionalizam [...] Antiskerličevski duh Stanislava Vinavera javlja se kao poetička dominantna i u njegovim kasnijim člancima.“

Posve *banalizirani* zaključci poput ovoga (poetička dominantna, znači jedan nov sistem vrijednosti, znači *tradicija*) govore najprije o nedostatku jasnoga teorijskoga pristupa pitanjima koja su najavljena u Tešićevim „Uvodnim napomenama...“ uz *Otkrovenje srpske avangarde*, odnosno „Naknadnim beleškama uz *Uvodne napomene*“, kao i o p(r)opustljivosti Tešićevoga analitičkog aparata kojime on tima pitanjima pristupa. A kada su i premise postavljene tako da se ne zna s čime se uopšte operiše, i kada ne postoje ni čvrsta teorijska pozadina, niti snažan metod iza svakoga postupka analize, onda i logika čitave stvari proklizava,

silogizmi postaju banalne *ekvivalencije sličnosti*, te od čitava posla nastaje jedan sveopšti gargantuanski *Org(ij)anon*.

BIO-BIBLIO-BIBLI-BI-BI-BI-DADA

Knjiga esaja Gojka Tešića sastoji se, pored spomenutih „Uvodnih napomena...“, iz tri dijela i jedne serije tekstova mjesto pogovora. Prvi dio, naslovljen *Tradicija avangarde*, uključuje iscrpne preglede srpskoga avangardnog stvaralaštva u poeziji, pripovijeci, kritici i polemici i pamfletima. U drugom dijelu — *Avangarda u kontekstu* — sabrani su različiti autorovi eseji o srpskoj avangardi. Treći dio (u knjizi stoji „četvrti“, 280), predstavlja hronologiju srpske avangarde između 1902. i 1934. godine.

Tekstovi u *Tradiciji avangarde* suvoparno iznose hronološke bibliografske podatke iz povijesti avangardnog stvaralaštva srpskih autora. U biti, može se reći da je riječ o opširnijoj, *verbaliziranoj* verziji one hronologije koja je, u kataloškom maniru, predstavljena u trećem dijelu Tešićeve knjige. Informacija ovdje nema značajno više nego u tome katalogu; jedino je ta hronologija ovdje prepričana i ispisana, s prigodnim, opet bibliografskim, komentarima i digresijama o načinu objavljivanja ili sadržini knjiga.

O pojmu *tradicije* iz naslova ovoga poglavlja pak niti slova. *Tradicija* se ovdje, očigledno, razumije u nekom *tehničkom* smislu — kao hronologija jedne povijesti. Drukčije ne znam kako bi se pravdao naslov ove cjeline. Potvrdu za paradoks o *tradiciji avangarde* Tešić će, međutim, pokušati iznaći u nekim književnim tehnikama koje povezuju eksperimentalističke srpske pesnike u XIX vijeku, preko Nastasijevićevih jezičkih eksperimenata, s autorima druge polovine XX stoljeća (18):

„Iako je u dvadesetim i tridesetim godinama XX veka od avangardista prečutkivan pa čak i osporavan, Nastasijević je jezički eksperiment, jednu prošlovekovnu tradiciju (Koderovu i Kostićevu, pa čak i Sarajlijinu) doveo do savršenstva. Nastasijević je, zapravo, pesnik koji je modernu tradiciju u avangardnom razdoblju zaokružio na stvaralački najubedljiviji način. Iz te tradicije u godinama posle Drugog svetskog rata izrasta Vasko Popa, potom Alek Vukadinović i u najnovijem vremenu Milosav Tešić (...) 'Iskonji' jesu opravdanje i potvrda logičnosti paradoksa *tradicija avangarde*.“

Problem se s ovakvim zaključcima, međutim, javlja upravo u *kontekstualnom čitanju*, što je i podnaslov Tešićeve knjige esaja. Jedino sasvim operisana od konteksta, a zasnovana na silogizmima banalne ekvivalencije, moguća je analiza koja u Nastasijevićim „Iskonima“ vidi prvo čitavu avangardu, a zatim u njoj izravan oslonac na „jednu prošlovekovnu tradiciju“ kao „plodotvorno ishodište srpskog poetskog moderniteta“. Nastranu što eksperimentalistički jezički izrazi Kodera i Nastasijevića nemaju ničeg zajedničkoga; čak i da je riječ o *nesvjesnoj tradiciji* (a nije, jer Tešić „za stvarno“ govori o *tradiciji* avangarde; usp. recimo kako definiše taj paradoks na str. 17—18), poređenje je isuviše banalno i slabo argumentirano.

BARBAROGENIJALNO RAŠČITAVANJE TEKSTA IZ KONTEKSTA

Sem iznevjerenog pojma *tradicije*, Tešić iznevjerava i očekivanja iz podnaslova — *kontekstualna čitanja*. U Tešićevom tekstu malo što ima od konteksta avangarde, a još manje od *čitanja* te avangarde u kontekstu. Osim ako bibliografizam i pozitivizam ne smatra *kontekstom*, nije jasno što Tešić pod time podrazumijeva. Tek skup historijskih datosti, pa još u hronološkome slijedu, ne može biti *kontekst*. Sve one za srpsku i jugoslavensku avangardu strahovito značajne kontekstualne pojave — poput rata, odnosa prema jugoslavenskoj ideji, odnosa s fašističkom desnicom i komunističkom ljevicom, i sl. — kod Tešića se tek usputno pominju.

O ratu, o Jugoslaviji i srpsko-hrvatskim avangardnim poetskim vezama — jedan pasus. To „nešto novo, ne samo na književnom već i na ideološkom planu“ zaslužuje tek jedne zgrade i u njima jednu kratku, usputnu digresiju bez interpretacije i, uopšte, daljeg pominjanja igdje više u knjizi. Slično i kada je riječ o avangardi i političkoj ljevici i desnici, svega dva pasusa. Više o ulozi KPJ ili o vremenu okupacije niti riječi. Kao da srpski avangardisti tek tako pjevaju i pišu, potpuno slijepi i nesvjesni takvih krupnih stvari na vanjskome dunjaluku, poput rata 1914—1918, Oktobarske revolucije 1917. i formiranja Sovjetskog Saveza, bujanja fašizma u Italiji i širom Evrope, dakako uključujući i tadašnju mladu Kraljevinu Jugoslaviju, itd. I to u knjizi esaja o *avangardi*, gdje jeste izuzetno važan

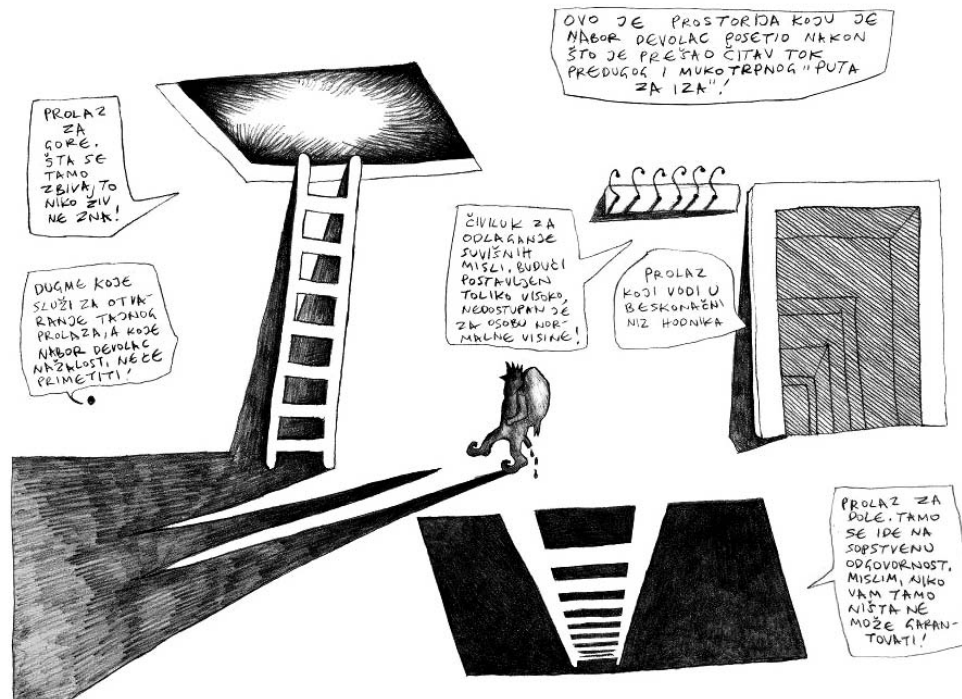
politički kontekst! Avangarda, bilo da je antiratna, antinacionalistička, antiburžoaska i revolucionarna, socijalna i antipatrijarhalna, te protivinstitucionalna; bilo da je reakcionarna; uvijek je politički *vrlo osviješten* subjekat; i onda kada se protivi skerličevskom utilitarizmu.

O širem kontekstu i kontekstualnome čitanju, također veoma važnom za proučavanje modernizma uopšte, da i ne govorimo. Recimo, o razvoju tehnologije na početku XX vijeka. Ili razvoju masovnih medija; radija prije svega. O ekonomskoj situaciji, propasti habsburškog i Osmanskoga carstva, krizi kapitalizma, dolasku željeznice, telegrafa, telefona... Postupnom buđenju ženskog pokreta. Atmosferi pripreme za nadolazeći novi rat. Gdje su i što čine srpski avangardisti za sve to vrijeme, osim što borave na Krfu sa srpskom emigracijom tokom Prvog svjetskog rata i spore se oko — ionako „nasilno uključene“ — socijalne literature na ljevici i s desnicom, u Tešićevim *kontekstualnim čitanjima* srpske avangarde nećemo saznati.

Tešićeva bi knjiga vjerovatno bila čak i „svarljivija“ da se prosto zove *Otkrovenje srpske avangarde: bibliografija*; ili *Otkrovenje srpske avangarde: arhivska čitanja*; ili čak *Otkrovenje srpske avangarde: hronologija*. U tom pogledu bi sasvim razumno bilo i Tešićevo inzistiranje upravo na *manje poznatim* autorima, ili *manje poznatim* tekstovima srpskih avangardista, kojima se prvenstveno bavi u drugom dijelu zbirke. Njegov pristup i jest najviše nalik arhivističkome; uključujući i momentat *otkrića nepoznatog* toliko prisutan u njegovim esejima.

KONTEKST TEŠIĆEVSKE AVANGARDE

Kako bi doista moglo izgledati jedno *kontekstualno čitanje* zapravo jako dobro umije pokazati i sami Tešić. Serija tekstova i bilježaka priključenih njegovoj knjizi esaja namjesto pogo-

vora upravo su vrstan primjer kontekstualnoga *samočitanja* ove knjige. Uz Flakerovu recenziju Tešićeva rukopisa, registar imena, te biografiju autora, ovdje se nalaze i piščev tekst o uzorima, uzrocima i izvoristima njegova rada na proučavanju srpske i jugoslavenske avangarde, „Umesto pogovora: Univerzitet Vaska Pope“, kao i sve njegove bilješke pripremane uz svaki rukopis ove zbirke esaja, pripreman više puta za tisak tokom skoro dvije decenije, „Uz ovu knjigu“.

Ovdje ćemo, naime, saznati to gdje su, kada i koliko puta već objavljivani svi Tešićevi tekstovi sabrani u *Otkrovenju srpske avangarde*. Vidjet ćemo kako su mnogi od njih pisani još tokom osamdesetih godina prošloga stoljeća, te potom preštampani i po nekoliko puta. Ali ćemo vidjeti i to kakav je zao kismet zadesio objavljivanje ove zbirke — ono je više puta započinjano te odlagano, iz više različitih razloga. Rukopis koji jest objavljen, kako odavde saznajemo, zapravo je samo polovina pripremljenoga. Pored ove „srpske“ knjige esaja, Tešić je pripremio i drugu, „jugoslavensku“ polovinu rukopisa, gdje su sabrani tekstovi o hrvatskoj, crnogorskoj, makedonskoj, bošnjačkoj avangardi. Ukoliko se sreća ne preokrene, i na njezino objavljivanje sačekat ćemo do deceniju-dvije. Ako dotad, inšallah, i u domaćoj literaturi ne padnu najzad stare ideje, forme i, hvala bogu, i kanoni“.

A glede *kanonizacije* tešićevskoga *raščitavanja* avangarde „kao *tradicije*“ i njezinoga konteksta u domaćoj literaturi, dovoljno je pogledati spiskove Tešićevih esaja o avangardi i časopisa u kojima su ovi objavljivani, u bilješki „Uz ovu knjigu“. Ili pak vidjeti napomenu na unutrašnjosti prve strane, o desetogodišnjim naučnoistraživačkim projektima na kojima se u Srbiji ovako *iščitavala* i *raščitavala*, između ostalog, i avangarda ■

antiCEMENT

Piše: Aleksandar Pavlović

MORFOLOGIJA SRPSKE BAJKE

Marko Živković: *Srpski sanovnik: nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića* (XX vek, 2012)

Iz Živkovićevog *Srpskog sanovnika*, da budemo načisto, nećete otkriti šta znači ako ste sanjali Marka Kraljevića ili vam se pričinja crno dete. Ova knjiga, zapravo, predstavlja antropološku studiju narativnih obrazaca koji su u Srbiji kružili ratnih i kriznih devedesetih godina prošlog veka, odnosno, „priča koje Srbi pričaju o samima sebi“, kako kaže autor, parafrizirajući Kliforda Gerca. *Srpski sanovnik* nastao je na osnovu doktorske disertacije koju je autor pisao u Sjedinjenim Državama, a u sadašnjem obliku predstavlja u osnovi prevod knjige koju je pretprošle godine objavio ugledni severnoamerički izdavač *Indijana univerziteti pres*. Objaviti akademsku knjigu o Srbiji kod prestižnog američkog izdavača, u danima najžešće ekonomske i izdavačke krize, već samo po sebi predstavlja mali podvig i potvrdu autorovog naučnog i spisateljskog kvaliteta.

Ove priče o samima sebi koje Živković identifikuje čine nacionalni imaginarijum iz koga je jedan kolektiv crpeo obrasce samorazumevanja, dakle izvore identiteta u ovom periodu. Ti narativi, čiji je cilj bio da običnom čoveku pruže nekakvo objašnjenje i utehu za nedaće koje su ga pogađale tih godina, naravno, bile su brojne, ali se one ipak, smatra Živković, mogu svesti na nekoliko osnovnih pripovednih obrazaca ili tema: „Sve te priče, i pored baroknog bogatstva detalja i zapleta, ipak teku ograničenim brojem tokova, i vrte se oko ograničenog broja tema“, čineći jedan specifičan srpski nacionalno-politički imaginarijum i argumentarijum, odnosno određeni repertoar predstava ili ideja koje jedan kolektiv uopšte može da zamisli, i razloge koje može navesti kako bi ih objasnio. Posebna poglavlja, tako, posvećena su temama kao što su: samoegzotizovanje Srba u evropskom kontekstu i njihova samopercepcija između istoka i zapada, dihotomija između brdana i ravničara, mit o dobrodušnim kriminalcima, tursko ropstvo kao veći kulturološko-karakterološki beleg, priče o Srbima kao narodu najstarijem, pesničko-intelektualna podrška Miloševiću i

savremena eksploatacija Kosovskog mita, priče o većitom srpskom mučeništvu, sa ovim povezane narativne niti o bliskosti srpskog i jevrejskog naroda i njihovih sudbina, teorije zavere i razotkrivanja novog svetskog poretka. Uz ovo, poslednje poglavlje posvećeno je analizi Miletovog lika iz serijala *Mile protiv tranzicije*, kao superinformanta koji personifikuje sve ove pri-povesti i *Weltanschauung* „običnog čoveka“. Kako vidimo, dakle, priče koje su Srbi pričali o samima sebi tokom devedesetih nisu nastale niotkuda, i u dobroj meri se oslanjaju na odavno uspostavljeni nacionalni imaginarijum koji možemo pratiti od devetanestovekovnog nacional-romatizma naovamo, a u nekim slučajevima kao što su Kosovski mit ili „orijentalizacija“ Srbije i dublje u prošlost. Živković vešto identifikuje ova pripovedna čvorišta, i često pravi eksurse u ranije tokove ovih priča. Tako, na primer, njegova analiza aktualizovanja dihotomije brdani-ravničari tokom devedesetih obuhvata i Cvijićeve, Dvornikovićeve i druge ranije radove koji su znatno doprineli uspostavljanju ove podele u javnom diskursu. Na taj način, svako od poglavlja i u njemu proučeni pripovedni oblici predstavljaju i male kulturološke studije nekih fundamentalnih nacionalnih pojmova i njihove aktualizacije u novijem periodu, pa autor s pravom navodi da se ova knjiga „može posmatrati i kao rečnik srpskih opštih mesta“ i „morfologija srpskog imaginarijuma“. Takođe, kvalitetu knjige doprinosi i to što Živković u izlaganju ne ide za tim da odredi samo osnovnu potku ovih kolektivnih priča, već nastoji da dočara njihovo bogatstvo tako što prati različite i međusobno oprečne aktuelizacije ovih tema, kao i time što ističe njihovu unutrašnju nekoherenciju i međusobnu nespojivost. Nacionalni imaginarijum, drugim rečima, iako svodiv na određeni broj osnovnih priča, nije time i koherentan i logičan, naprotiv.

U metodološkom pogledu, autor se u znatnoj meri oslanja se na Čolovićevu političku antropologiju i analizu savremenih političkih simbola, i u tom smislu *Srpski sanovnik* predstavlja pravi izdanak edicije XX vek, u kojoj se sada i pojavljuje, a primetan je i uticaj velikana američke antropologije Kliforda Gerca, koji se nije libio da svoje analize oboji i ličnim i autoreferencijalnim izjavama i čije knjige poseduju i nesumnjive literarne kvalitete. Posebnu pažnju u ovom smislu zaslužuje paradoksalna pozicija autora, koji je istovremeno i *insajder*, kao građanin Srbije i savremenik i učesnik zbivanja o kojima piše, ali i *outsajder*, ne samo kao naučnik odnosno antropolog ili etnolog, nego i kao neko ko se ipak preselio u inostranstvo i ko o ovim stvarima piše najpre doktorsku disertaciju a zatim i knjigu za strane čitaoce. Taj paradoksalni glas etnologa-domoroca, kako Živković sebe naziva, omogućava mu izvesnu ležernost i autorsku slobodu nespecifičnu za strogo naučno štivo, pa nesumnjivu draž ovoj knjizi daju neki autobiografski i autoreferencijalni ekskursi u kojima se njegovo pripovedanje poprima romansijske crte. Prevod je, istina, sasvim dobar, kako smo i navikli od edicije XX vek, mada ponegde provejavaju engleske konstrukcije ili povremeni lapsusi (Stefan Nemanja dakako nije „veliki knez“ nego „veliki župan“ i sl.).

Napokon, uz pomenute eksplicitne i često citirane uzore kakvi su Čolović i Gerc, čini mi se da bi Vladimir Prop mogao biti „treći čovek“ ove knjige, iako nije imenovan niti naveden u bibliografiji. Naime, *Srpski sanovnik* predstavlja, u osnovi, strukturalistički poduhvat identifikovanja osnovnih obrazaca velikih pripovednih tokova koji su devedesetih činili jedan nacionalni imaginarijum. Autor tako, poput Propovih funkcija ili srodnih analiza pripovednih obrazaca Gremasa ili Todorova, identifikuje neke osnovne narative, pa čak i pokušava da ih svede na jedan najopštiji: „ako bih sve morao da sažmem jednom rečenicom, kazao bih da je sve to bila jedna preuveličana, megalomanska priča o srpskom nedužnom mučeništvu“. U tome leži i, možda i jedini ozbiljan, potencijalan prigovor ovoj knjizi, koji proizlazi iz tipičnih ograničenja strukturalističke analize uopšte, koja retko uspeva da uhvati pojave i njihovom istorijskom razvoju i da identifikuje njihove aktere i protagoniste. Ako je, dakle, izabrani vremenski okvir veoma uzak i obuhvata doba Miloševićeve vladavine u Srbiji, stiče se utisak da je struktura ovih priča, pa i super-struktura na kojoj one počivaju, nekako već unapred data. Na sličan način, ekskurs o Miletu, mada nesumnjivo pronicljiv i zanimljiv za čitanje, izlazi iz zadatih vremenskih okvira i nije ga lako saobraziti ostatku knjige. Naime, kao da, uprkos političkim promenama nakon devedesetih, struktura proučavanih priča ostaje ista, a one opstaju u neizmenjenom obliku iako je politički okvir u kom su bujale *de facto* nestao. S tim u vezi, iako autor u, mahom izdvojenim komentarima i napomenama, povremeno pominje protagoniste i promotere određenih priča, osnovni utisak je da je takva istorijska i personalna tematika ipak nesvojstvena ovoj u osnovi bezličnoj i bezvremenskoj strukturalističkoj analizi.

U najkraćem, ova knjiga poseduje jasno definisan i ubedljiv metodološki okvir i analitički raspon. No, iznad toga, *Srpski sanovnik* je eruditno i zanimljivo štivo koje spaja etnologiju i političku antropologiju sa analizom književnih tekstova, novinskih napisa, raznoraznih tribina i kulturnih događaja i pojava. Autor u ove analize nenametljivo uvodi teorijske koncepte i izlaže ih na pitak način bez simplifikovanja, i njegova knjiga lako može da komunicira sa širokom publikom i stoga zaslužuje punu pažnju domaće čitalačke i naučne javnosti ■

BETONJERKA MESECA

Tražim izdavača za rukopis u nastajanju „Honorari koji su izgubili ravnotežu“.

Stanislav Vinaver

ARMATURA

Piše: Dinko Gruhonjić

POSTOJI LI MEDIJSKA ALTERNATIVA U SRBIJI?

Ko bi rekao da će pitanje iz naslova ovog teksta biti aktuelno 2013. godine, 13 godina nakon pada Miloševićevog zločinačkog režima? I ko bi rekao da ćemo biti živi svedoci paradoksa koji kaže da je u vreme Slobodana Miloševića bilo više medijskih ostrva slobode, nego što ih ima danas? A situacija jeste baš takva, naravno ne zato što je Milošević bio liberalan, već zato što su novinari imali više hrabrosti (da ne kažemo - muda!). *Feral Tribune*, čuveni splitski tjednik, verovatno najbolji politički magazin svih vremena na prostoru bivše Jugoslavije, nije uspeo ugušiti rahmetli Franjo Tuđman, iako ga je *Feral* terao da čupa kose, kad god bi izašao iz štampe. Ne, *Feral* je ugušen u doba „zrele demokracije“ u Hrvatskoj, 2008. godine. Feralovcima, dakle, glave nije došlo doba tuđmanizma, već doba „epehazije“ (Europaprešholding - EPH, najveći izdavač u Hrvatskoj). Recept

je bio jednostavan. S obzirom da je Hrvatska u ta doba uveliko bila na svom „europskom putu“, zapadni donatori, zahvaljujući kojima je *Feral* preživljavao, procenili su Hrvatsku kao zemlju koja se nalazi na nepovratnom putu uspostavljanja zrelog demokratskog uređenja, te su se polako počeli povlačiti, uz parolu „neka cvjeta tisuću demokratskih cvjetova!“ Istovremeno, EPH je ucenjivao *Feral* tako što je tražio da ne pišu o „određenim temama“ u zamenu za plaćene oglase. EPH je imao i ima (uz državu) monopol na hrvatskom medijskom tržištu. *Feral* nije pristao na ucenu, EPH nije dao oglase, donatori su se povukli, državu je bolio čošak, odnosno čutke je navijala da se *Feral* ugasi, i - svi srećni! Sem čitalaca *Ferala* i njegovih vanserijskih novinara, od kojih se većina danas potuca od nemila do nedraga, iako bi se njima veoma ponosili u nekim srećnijim zemljama... Nakon toga, moglo je nesmetano da nastupi doba „idiotizacije“ medija a kroz to i idiotizacije podcenjene publike, kojoj se sadržaji serviraju uz unapred izračunato gledište da su gledaoci/čitaoci/slušaoци zapravo najobičniji kreteni koji ništa drugo ne mogu apsorbovati, sem rijaliti šou programa i crnih hronika. Ko je izračunao da baš takve „sadržaje“ publika traži - nikome nije poznato. Kakogod, nastupilo je doba lažnog medijskog pluralizma: niko ne može reći da medija nema, ima ih i te kako, ali se u tom „pluralizmu“ skoro pa nikako ne naslućuje pluralizam mišljenja.

BRZO, KRATKO I NADASVE ODVRATNO

Zvuči poznato, zar ne? Hrvatska, kao najnovija zemlja-članica EU, dobar je primer šta nas čeka na putu pregovaranja sa Briselom, čisto da nemamo iluzije, jer priča o monopolizaciji medijskog tržišta - mada to nije utešno - nije karakteristična samo za Balkan. Eno, i u nekadašnjoj prestonici medijskog liberalizma, u SAD, pet ili šest velikih kompanija danas drži celokupno mejnstrim medijsko tržište. I spinuju koliko voliš: od Sadamovog nuklearno-hemijskog (nepostojećeg) naoružanja, do „programiranog“ ratnog izveštavanja, po konceptu „Rat uživo“ i „infotainment“, po Mekdonalds recepturi „brzo, kratko i nadasve površno“.

Tako nekako stoje stvari i u Srbiji, koja je po tome definitivno deo savremenog sveta, sa svojim „specifičnostima“. Jer, mi smo

idiotizaciji medija i publike pridodali i naš specijalni, tajni recept, tzv. tabloide. U stvari, reč je, što onomad reče Teofil Pančić, ne o tabloidima, već o *toaletoidima*. Oni uopšte ne funkcionišu ni po kakvim tržišnim i profesionalnim principima. U njih se sipaju državni i kriminalni novci, za potrebe različitih frakcija tajnih državnih službi, sve sa jasnim ciljevima: preuzimanje vlasti, održavanje na vlasti, uništavanje „unutrašnjih neprijatelja“, a ako treba ubiti i premijera - ni to nije problem! Njihov je zadatak, kao onomad (a i danas) Pinkov, da spinuju i lobotomiraju ovdašnje „javno mnjenje“, da mu daju „hleba i igara“, kao u gladijatorskoj areni, sve sa ciljem da se zaborav uspostavi kao vrhunsko načelo ovdašnje politike. I da budemo zagledani u svetlu budućnost, jer jedino tako, ispranih mozgova, zaista možemo poverovati da su Toma, Vučić i Đaćić naši spasioци a ne najobičniji „zaštićeni svedoci“. Svako ko se ne uklapa u taj model bivstvovanja, pisanja i izveštavanja, biva momentalno označen kao nova vrsta izdajnika. Svako ko se usudi da se kritički osvrće na izjave naših današnjih „velikana“, a ne da ih samo poput megafona prenosi, biva ekskomuniciran. Svako kome se gadi kada Vučić citira Vebera a naročito Konstantinovića, biva momentalno označen kao simpatizer nesrećnog Borisa Tadića i trule mu Demokratske stranke. Baš kao sto su za vakta Tadića i DS-a isti ti „izdajnici“ bili izdajnici jer su se usudili primetiti da Deklaracija o pomirenju između SPS-a i DS-a nije baš najbolji recept za srećnu budućnost. Baš kao što najbolji recept za srećnu budućnih generacija nije ni to što je SNS ušla u srbijanski parlament bez izbora, uz izdašnu podršku korumpiranog DS-a, koji nam je tako oduzeo nadu da postoji „bolje sutra“.

Medijsku alternativu u Srbiji, dakle, danas nije lako naći. Ona u mejnstrim, tradicionalnim medijima apsolutno ne postoji. U Miloševićevo vreme Srbijom je harala cenzura. Danas cenzura nije potrebna, dovoljna je autocenzura, kojoj se tepa da je „sofisticirana cenzura“, gde u poniženoj novinarskoj profesiji dominira izgovor da „moraš vezati konja tamo gde ti gazda kaže“, mada se često ne zna ko je gazda. Uglavnom je to država, u saradnji sa „kontroverznim biznismenima“, koji su lovu stekli na ratu ili na anti-ratu, tokom devedesetih godina. Nekadašnji korifeji slobode medija iz Miloševićeve ere, u međuvremenu su dakle mahom postali anti-ratni profiteri, u boljem slučaju alkoholičari koji se, od prljave savesti, ne mogu i ne smeju otrezniti. Hrvati su barem imali sreće, *Feral* je časno propao, a Dežul, Viktor i Lucić se nisu kurvali sa avetima iz prošlosti, da bi - tobož - obezbedili opstanak lista. Bolje je i časno propasti, nego na ovakav način trajati, kao što tra-
ju pojedini nekadašnji „svetionici slobode medija“ u Srbiji.

SOFISTICIRANA DIKTATURA

Medijsku alternativu u Srbiji teško ćete pronaći i uz pomoć sve-moćnog Gugla. Iako je reč o medijima koji su uglavnom na internetu, i o pojedincima sa društvenih mreža. Reč je dakle o onim „budalama“ kojima je i dalje do principa i koji uporno gundaju o uzroku i o posledici. O onim „nesrećnicima“ kojima nije jasno kako se može uređivački suočavati s prošlošću i istovremeno slaviti Vučića.

Ali, alternativni mediji - srećom - postoje! Svakako nemaju masovnu publiku, niti imaju masovan uticaj. Oni se danas, više nego ikada, nalaze između čekića i nakovnja. Jer, za razliku od devedesetih godina prošlog veka, kada su uređivačku i antimiloševićevsku orijentaciju medija obezbeđivale - budimo otvoreni - zapadne donacije, danas takve pomoći nezavisnim medijima i istraživačkom novinarstvu ima sve manje. Jer je i Srbija, kao i Hrvatska onomad, proglašena zemljom koja je kupila kartu u jednom pravcu za demokratiju. Takvoj proceni zapadnih vlada nema se šta prigovoriti. Oni imaju sopstveni interes, koji je legitiman i koji kaže da je vrhunski cilj da se Balkan pacifikuje i da više ne proizvodi sukobe, mrtve, silovane i izbegle. I u tom cilju će podržati bilo koga ko je spreman da im bude saveznik. Zato su i Đaćić i Vučić dobili titule „najevropljana“, kao što je onomad Koštunica dobio titulu „svetskog državnika godine“. Nije, dakle, problem u njima sa Zapada ili u onima sa Istoka. Problem je u nama, jer smo očigledno u nečemu vrlo pogrešili kada nismo bili u stanju iznediti drugačiju političku elitu od ove koju sada imamo. No, pustimo političku elitu i pogledajmo ovu novinarsku i uredničku. Reč je o profesiji koju je duboko pogodio izostanak primene Zakona o lustraciji, koji je u međuvremenu zabajatio, s veoma malom šansom da ikada vaskrsne. Tragovi izostanka lustracije vidljivi su na svakom koraku, do te mere da je za glavnog urednika Večernjih novosti izabran niko drugi do - Ratko Dmitrović, jedna od viđenijih perjanica Miloševićeve ratne propagande. To tek da nam se na brutalan način pokaže na šta misle novopečeni „evropejci“ kada govore o EU kao strateškom cilju Srbije i citiraju Konstantinovićevu „Folosofiju pa-

lanke“. U medijima, kao i u drugim oblastima, na snazi je politika prema kojoj ćemo jedno lice imati za EU a istovremeno drugo za „unutrašnju upotrebu“, gde se polako ali sigurno kristališe neka vrsta „sofisticirane diktature“, nalik na recimo onu mađarsku Orbanovu ali za mnogo nijansi odvratniju, jer Srbija nije obična tranziciona zemlja, već postratna i postgenocidna. Izostanak moralne a bogami i krivične odgovornosti novinara i urednika ratnih hušaka nesumnjivo je osnovni uzrok postojanja već pomenutih toaletoida, s obzirom da se govor mržnje nakon 5. oktobra 2000. godine iz državnih preselio u „privatne“ medije, gde je mutirao do neslučenih razmera. Poruka da je dozvoljeno krasti, ubijati i huškati a da se za to ne snose krivične i moralne sankcije, najgora je moguća poruka građanima Srbije, naročito onim mladim, koji devedesetih godina zaista nisu ni luk jeli ni luk mirisali. To je laž u kojoj je nepodnošljivo živeti. Svako onaj ko se suprotstavlja takvoj gnusnoj laži u Srbiji danas je „alternativni medij“ ■

Tekst je nastao u sklopu projekta „Ka razvijenij demokratiji“, koji organizuje KPZ Beton uz podršku Fonda za otvoreno društvo u Beogradu. Sadržaj ovog teksta isključiva je odgovornost autora teksta i ni na koji način se ne može smatrati da odražava gledišta Fonda za otvoreno društvo.

VREME SMRTI I RAZONODE

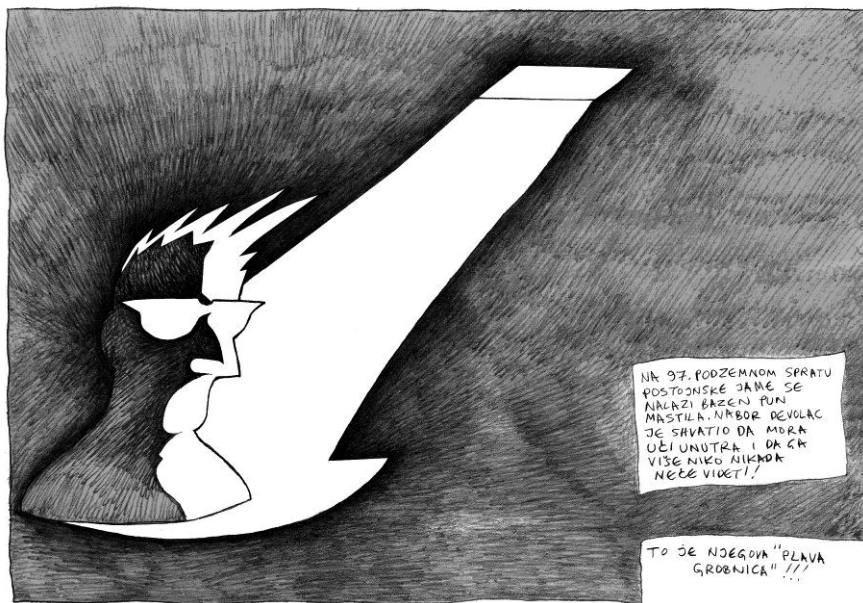
Piše: Alen Alenijević Elijevsky

PRVI PUT S OCEM NA LINIJU

Zima je bila. Decembar 1994. Dobro se sjećam. Meni 6 godina. Napokon sam, nakon par sedmica, ubijedio babu da me povede sa sobom na liniju. Mama je tu bila posrednik, progovorila je koju u moju korist, svaka joj čast. Mrak je već bio pao, kad je babo rek'o da se počnem oblačiti, vidljivo namrgođen. Mama me je izvela u hodnik. Obukla mi je zeleni skafander koji mi je tada bio velik. Rukavi su mi visili skoro do koljena. Nogavice mi je strpala u čizme. Nabila mi je neku šubaru - ne znam ni odakle joj onakva kapa - na glavu, i omotala mi šal oko vrata. A ja stojim nasred hodnika, onako malehan, i upeo se ko oficirska kobila. Ni je mala stvar na liniju otići. Kaže ona meni, ne d'oi ti bog da se glupiraš gor', fasov'o bi da znaš. Ma dobro mama, neću - govorim ja njoj. I slušaj, kaže, ako vidiš četnika, ne d'oi Allah, nemoj da bi galamio il' šta. Neg' ćeš vak'o babi pokazat. Te ode tamo na kraj hodnika, čučnu pored ormarića i poče mi nešto sa dva prsta išaretiti. Gledaj me vam'o magarac kad ti pokazujem! Ma, gledam bona. Vidiš li, 'vako ćeš mu pokazat. I onda 'vako pokaži tam prema četnicima. Dobro, mama. U tom se babo pojavi, onako velik i s puškom u ruci, na hodniku, i reče: *Gerilac, hoćemo l'?* Haj'mo, rekoh. Al' čekaj, rekoh, nemam bolan nikakvog oružja. Kako ću na liniju bez oružja? Hajde, bolan, kakvo oružje, šta se glupiraš, mrš ispred mene! A neću, hoću i ja nešto, počnem se ja kreveljiti. Tu ti mama priskoči, te mi donese iz sobe, ni manje ni više, babinu zolju. Evo ti magarac jedan, drži. Nemoj da te đavo navrati da prema licu okrećeš. Ma neću mama, sav sretan odgovaram. Natrpa mi mama još par granata u rusačić i krenemo. Hladni vjetar me sasječe već na ulaznim vratima. Tu sam se čak i pokolebao, da li da idem, ili da ostanem u toploj sobi. Ali nisam se dao tako lahko. Uprtim ti ja onu zolju i za babom. Noć je bila mrkla, kao iz najstrašnijih priča. Babo gatlja naprijed, a ja iza njega kaskam. Ona zolja mi je već otežala, pa malo-malo, prevali me u snijeg. Babo se okrene, ideš li mali? A ja brže bolje se uspravim, ma idem bolan, neg me čizme žuljaju pa neću da žurim. Negdje na pola puta do rova začu se pucanj iza nas. Onda se na nebu pojavi neka svjetlost. Kasnije je meni babo rek'o da četnici imaju neke svijetleće metke i oni ti njih 'vako ispale u zrak i osvijetle sve dol' na zemlji i vide ima l' koga. E te metke su i sad ispalili. Onaj bljesak mi je išao pravo u oči. Nije prošlo par sekundi, prva granata pade nedaleko od nas. Babo se baci u snijeg, gore jedno dvadesetak metara od mene. Dreknu se da legnem. Ne-ka, babo, sam da jednu ispalim. Ja ti brže bolje iz ranca izvadim jednu granatu i ubacim je u cijev. Kleknem na jedno koljeno i naciljam. Ciljao sam ga dobrih deset sekundi. I opalim. Kad je to puklo, bacilo me najmanje dva metra nazad. Ništa čuo nisam. Babo mi pritrča, puče mi šamar-dva i ja dođem k sebi. Kroz smijeh mi reče, dobro je gerilac, pogodio si ih, požuri sad, valja stić' do

rova. Bio sam presretan što sam pogodio četnike. A ja onako mali, šest mi godina tek. Ljeti se i ne vidim iz trave. Požurimo ti mi, i za desetak minuta stignemo do rova. Kad, u rovu već sjede ove komšije, njih sedam-osam. Hajde to sve, ali kad sam vidio da je Alija poveo Hamu, nisam mog'o doć' sebi od radosti. Hamo je moj najbolji jaran. Mi smo vršnjaci. Druga kuća od moje. Odrasli zajedno. Će si Hamo, jebote led! Evo me, ot-kud tebe bolan. Eee, rekoh, doš'o sa babom. Moram ti se pofalit. Jesi l' čuo maloprije ono što je puklo? Jesam bolan, mi se prepali ko išta. To ja ispalio granatu iz zolje i uništio im jedno mitraljesko gnijezdo. Eno sad. Jesam bogami. Pa šta, ja sam dosad uništio najmanje pet. Ejs, pet. Jesam Allaha mi. Pitaj u mene babu ako ne vjeruješ. E, da znas da hoću. Alija, je l' bogati ovaj tvoj dosad uništio pet mitraljeskih gnijezda!? Meni rek'o da jest! Jest bogami, neću duše griješit, reče Alija i nastavi se kartat tamo s ostalim. Eto vidiš da jesam. Pa šta i ja ću ih dvaes' uništiti. Hoš' malo sutra. Hoš' da se kladimo? Hajd, hoću. Hoš' bogati. E, hoću bogami. E, hajd. U šta ćemo? Ja izvadim autić iz skafandera i pokažem Hami. Evo Hamo, ovo mi je najdraži autić, znaš i sam. Ako večeras ne skinem nijedno, tvoj je. Al' nemoj da bi babi mom rek'o da sam ponio autić na liniju, ja bi' rek'o Aliji da si mu piš'o u gepek. Neću bogami. Dobro. Šta's ti meni dat ako pogodim? Evo ti, i izvadi iz džepa, ovaj crni traktorčić. Dobio ga ja na tomboli ljetos. Al' nemoj ni ti reć' mom babi da sam ja ovo ponio. Neću bogami. Pa hajd hoćemo l'? Pa hajde, al' šta će-

mati zapekla u šerpi. De probaj. Probam ja, hoće mi nešto bit. Litznem jednom, dvaput, pa triput, Hamo mi opali tač. De, bolan, nije ti rođendan, de da i ja. Evo, rekoh. Lizne i Hamo koji put, stučemo ga k'o da ga bog nije ni dao i krenemo dalje. Vidiš onu vatrutamo? Vidim, kažem ja Hami. E, tu su ti četnici. Nemoj srat. Jesu bogami. Hajmo brzinski do tamo, dok nas babo nije skonto. Hajde. I požurimo mi. Za dvije-tri minute smo im prišli na pedesetak metara. Tu ti se mi u žbunju pritajimo. Počnemo kovat plan. Hamo, ja ću ovdje ostat sa zoljom i bombama. Ti pretrči tamo desno do onog hrasta. Ja kad ispalim granatu, ti ispali jedan rafal. Onda, kad te skontaju, brže-bolje otrči tamo, desno još, pa još jedan rafal, pa se vrati na početnu poziciju, i sve tako. A ja ću prić' dol' do onog drveta, da mogu dobacit bombe. More, kaže. E, hajde. Tu ti se mi izljubimo, izgrlimo, baš ko vel'ki. I Hamo krene tamo desno. Prije nego što odmače, okrenu mi se, i dobaci mi svoj crni traktor. Kaže, eto ti pa ćeš mi ga kasnije dat, mene žulja. Ja gledam u onaj traktor, pa u Hamu, pa u traktor. Dobro Hamo. Hajde, sretno. Rusačić stavim ispred sebe i uzmem jednu granatu. Poljubim je, k'o kad igrač ljubi loptu kad hoće pucat penal, i stavim je u cijev. Hamo se već sakrio kod hrasta. Dade mi znak da je spreman. Ja zolju na rame, naciljam, i bum. Pogodim direkt u rov. Zemlja, snijeg, granje, iskrice od vatre, sve odleti u zrak. Najednom tišina. Ja i Hamo manji od makovog zrna. Kad, četnici ispališe jedan rafal. Pa drugi. Napamet su gađali. Nijedan blizu nas. Hamo im uzvрати. Jednom, dvaput, triput. Četnici skontaše odakle puca, te usuše po onom hrastu. Hamo brzinom munje otpuza desno nekih dvadesetak metara, te usu rafal po njima. Ja sam se već prišunjao dolje, bliže rovu i legao na snijeg. Četnici opet po njemu počese pucati. Al' u prazno, Hamo se već vratio na početnu poziciju i puca po rovu kao veliki. Ja skočim, izvrmem osigurač, i bacim prvu bombu. Pade pored rova. Četnici skontaše gdje sam i počese pucat po meni. Srećom, sakrijem se iza drveta. Hamo mi pride desetak metara bliže i daje mi znak da čekam. Onda poče pucati nasumično u pravcu rova. Ja iskoristim priliku te brzinski uzmem dvije bombe, izvadim osigurače, i hirurškom preciznošću ubacim direktno u rov. Prije nego što sam čuo da su bombe eksplodirale, ugledah četnika izvan rova. Ispalio je rafal u pravcu Hamo. Onda pogledah prema Hami i vidjeh da leži na zemlji. Hamo, moj najbolji jaran, vršnjak, šest godina i meni i njemu, ležao je mrtav. Tu se ja već izgubim, dobijem neku snagu, skočim iza onog žbuna, trznem dvije bombe, izvadim im

mo njima reć'? Ma ja ću to sredit. Alija, moremo l' ja i Hamo malo kroz tranšej puzat!? Nećemo daleko, bogami! Alija je bio na potezu, te nam samo mahnu rukom i dobaci da ne idemo daleko, jebaće nam majku. Ma nećemo Alija, Allaha mi! Ja uprtim zolju i desetak bombi, a Hamo mahne mitraljez. A šest nam godina obojici, bogda bog dao. I krenemo. Isli smo nekih deset minuta kroz tranšej, i odmakli smo već podaleko, da nismo ni primjetili da se i ne vidi vatra iz našeg tranšēja. De, Hamo, da malo odmorimo, crk'o sam. Hajd more vala, kaže Hamo. I sjednemo na neki balvan. Hamo je nosio neke crne pantole. Nogavice su mu bile strpane u čizme, baš k'o i meni. Im'o je rozu bundu, onu iz merhameta, s ovčicama na postavi. Na glavi crna kapa. Gledaj ovo, kaže Hamo, i trznu iz džepa lizalo. Joj, Hamo, odakle ti ovo!? Eeee, kaže, donio nam tetak iz Vareša šećera vreću, te

osigurače i počnem trčati prema rovu urlajući. Pritrčim direktno iznad rova. Prije nego što sam bacio bombe vidio sam četiri četnika, ranjena, kako mijenjaju šaržere na puškama. Zatim, eksplozija, strašna. Sjećam se samo da sam pao na snijeg i da sam stigao da izvadim Hamin traktorčić iz džepa. Pao sam u komu u kojoj sam bio više od pola godine. Kad sam se probudio, rat je već bio završio. Oko mene je bilo nekog svijeta, prvi put ih vidim. Poznam babu i mater odmah, izgrlim se s njima. Gradonačelnik me pomilova po glavi i daje mi neku zahvalnicu, da sam kao neki heroj grada. Upita me šta se desilo, a ja mu odgovorih da se sad baš i ne sjećam. Pogledam oko sebe i skontam da sam u bolnici. Srećom, čitav sam bio. Na stolu pored mene ugledam Hamin crni traktorčić. Babo, rekoh, de je Hamo? Hamo je pogin'o sine. Ja i Hamo smo na jesen trebali krenuti u prvi razred ■